

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2017. – Т. 35-36. – С. 245-253

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2017. – Volume. 35-36. – pp. 245-253

УДК: 32.01

© Катерина Михайлиця¹

Основні етапи формування теорії Другого модерну в сучасній політичній науці

У статті здійснено аналіз процесу формування, емпіричної перевірки та розвитку теорії Другого модерну. Встановлено, що він може бути описаний за допомогою чотирьох етапів: етап актуалізації оновленої суті соціального та політичного; етап ствердження в науковому політологічному дискурсі; етап розвитку; етап емпіричного застосування та еволюції.

Обґрунтовано, що розвиток теорії Другого модерну в сучасній політичній науці відображає трансформацію суті політичного в нових суспільних умовах. Усі проаналізовані дослідницькі інтерпретації Другого модерну констатують, що основним напрямом зміни політичного є процес деінституалізації політичних інститутів, який відбувається у достатньо варіативних формах: за рахунок нових ідентифікаційних практик, що руйнують старий інститут; шляхом формування «нормальних девіацій», тобто через зміну уявлень щодо норм; зміна функцій інституту, що сприймається як руйнування інституту; ослаблення правової форми інституалізації; зміна основ легітимації, коли замість правової легітимації більш значущою стає соціальна легітимація.

Ключові слова

Політична теорія, теорія Другого модерну, етапи розвитку теорії, політичне.

The main stages in the formation of the theory of the Second Modern in modern political science

The article analyzes the process of formation, empirical verification and development of the theory of the Second Modern. It is established that it can be described with the help of four stages: the stage of actualization of the renewed essence of social and political; the stage of approval in scientific political science discourse; stage of development; a stage of empirical application and evolution.

It is proved that among the features of the new form of modernity, which could be explained with the help of the theory of the Second Modern, the most important is the ambiguous in its consequences, the transformation of political signs, in particular, the increase in the degree of openness of national political systems, accompanied by growing uncertainty of the functioning of political institutions; strengthening of the absolutization of traditional value-normative systems of political regulation; strengthening the importance of political self-organization of citizens, the formation of new forms of democracy and civil society; the complication and differentiation of the space-time characteristics of the political, in particular, the «glocalization» of space and the «compression» of time.

It is substantiated that the development of the theory of the Second Modern in modern political science reflects the transformation of the political essence in the new social conditions. All analyzed research interpretations of the Second Modernism state that the main direction of political change is the process of deinstitutionalization of political institutions, which takes place in sufficiently diverse forms: through new identification practices destroying the old institution; by forming «normal deviations», that is, due to a change in the notion of norms; changing the functions of the institution; weakening the legal form of institutionalization; changing the basis of legitimization, when instead of legal legitimization, social legitimization becomes more meaningful.

Keywords

Political theory, theory of the Second Modern, stages of the development of the theory, political.

¹ Аспірантка кафедри політології та державного управління, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна, E-mail: k_myh_k@ukr.net

У процесі наукового пізнання політики та сутності політичного формується система базових принципів, тих необхідних теоретичних основ, що мають різний ступінь універсальності, але виступають як методологічні регулятори і конструкти політичної науки, забезпечують наступність та цілісність наукового знання. Система принципів політичної науки, визнаних академічним співтовариством учених в сфері політичної науки, створює цілісний образ політичного – його поля, простору, часового, (поза)інституціонального, суб'єкт-об'єктного вимірів. Разом з тим, ототожнення картини політичного з об'єктивною політичною реальністю має свої межі, які окреслюються тоді, коли наукове пізнання стикається з об'єктами і процесами, що не вкладаються в рамки традиційних фундаментальних принципів пізнання політики і уявлень про природу і суть політичного. Саме така ситуація актуалізує необхідність вироблення нового категоріального апарату науки, враховуючи особливості нових типів об'єктів політики, її суб'єктів, структур, акторів та результатів їх взаємодії, що відображається у появі нових методологій, парадигм, теорій та концепцій.

З метою уникнення застережень щодо можливості віднесення теорії Другого модерну до спектру теорій політичної науки, послуговуватиметься дослідницькою позицією К. фон Байме, який у своєму дослідженні «Політична теорія: емпірична політична теорія» визначає постать одного з її авторів (У. Бека) як «європейського політолога»². Також наголосимо, що в сучасному комплексі гуманітарного знання, поряд з категорією «Другий модерн» (К. Леккарді, І. Кононов), активно застосовуються такі її варіанти як «радикальний модерн» (Е. Гідденс), «рефлексивний модерн» (У. Бек), «переплетений та конфліктує модерн», «локальний модерн» (Ш. Рандерія); «альтернативний Модерн» (Р. Грінштейн); «глобальний модерн» (Д. Нейберт, Е. Макамо); «відкладений модерн» (А. Малайн); «текучий Модерн» (К. де Гроут), «глоболокальний модерн» (А. Кравченко). Г. Леманн, оцінюючи ситуацію використання різних метафоричних значень модерну, зауважує, що усі «терміни майже синонімічні, але слово рефлексивна підкреслює позитивний, а слово другий – негативний аспект поняття: настала модерність, яка має властивість рефлексії, а також не є першою модерністю»³. На нашу думку, попри варіативність використання тих чи інших характеристик сучасного модерну у його назві, усі вони вказують на відмінності в організації і функціонування соціального та політичного простору від періоду класичного модерну.

Процес формування, емпіричної перевірки та розвитку теорії Другого модерну може бути описаний за допомогою чотирьох етапів: (1) етап актуалізації оновленої суті соціального та політичного; (2) етап ствердження в науковому політологічному дискурсі; (3) етап розвитку; (4) етап емпіричного застосування та еволюції.

Перший етап становлення теорії Другого модерну як інструменту пізнання політичного розпочинається з усвідомлення необхідності наукового вивчення тих змін в соціально-політичному просторі, які були спричинені процесами глобалізації, новими формами політичної комунікації, інноваційними технологіями політичного дискурсу. Вихідним моментом в осмисленні сучасності для науковців стала категорія «модерн» як характерна для певного етапу цивілізації історична ситуація. У історичному контексті «модерн» є поняттям західної цивілізації, що виник та оформився як патерн європейського уявлення про світову (універсальну) історію: «... в європейському прецеденті модерну виявилися представлені ресурси всього людства. Захід зумів накопичити достатньо сил, щоб висунутися в авангард, опинитися на вістрі історії і зробити стрибок в невідомість модерну»⁴.

Попри активне використання категорії «модерн», в сучасному комплексі гуманітарного наукового знання не запропоновано визнаного більшістю дослідників суті даного поняття. Частіше за все модерн визначають як історичний етап у розвитку людства, як певну епоху, наступну за епохою середньовіччя. Німецький дослідник П. Козловський вважає, що «існує три різних поняття і тимчасових поділи епохи модерну»⁵: у першому значенні модерн розуміється як християнська епоха, що розмежовує християнське сьогодні і язичницьке римське минуле; у дру-

² Политическая наука: новые направления (1999), Под. ред. Р. Гудина, Х.-Д. Клигеманна, Москва, Вече, 1999, с. 503.

³ Леманн, Г (2010). Искусство рефлексивной модерности, *Логос*, № 4, С. 87.

⁴ Социальное: истоки, структурные профили, современные вызовы (2009), Москва, РОССПЭН, С. 310–311.

⁵ Козловский, П. (1995). Современность постмодерна, *Вопросы философии*, № 10, С. 86.

гому значенні він ототожнюється з епохою Нового часу; третє значення поняття «модерн» має не історичний, а ідеологічний характер, тож розуміється як ідеологія, світоглядний «проект модерну» (Ю. Габермас)⁶

Питання про концепцію модерну як теорії, що розкриває специфіку індустріальної сучасності, одними з перших у політичній філософській думці ХХ ст. поставили М. Хоркхаймер, Т. Адорно і Г. Маркузе. Найбільш повно вона оформилася в рамках діяльності представників Франкфуртської школи соціальних досліджень, які характеризували модерн як цілий комплекс «кумулятивних і взаємно підсилюючих процесів: формування капіталу і мобілізація ресурсів; розвиток продуктивних сил і підвищення продуктивності праці; здійснення центральної політичної влади і формування національних ідентичностей; розширення політичних прав участі, розвиток міських форм життя, загальна шкільна освіта; секуляризація цінностей і норм тощо»⁷. Отже, основними ознаками політичного на рівні модерного суспільства були: національні держави, централізована політична влада, національні (в сенсі громадянські) ідентичності, розширення форм та каналів політичної участі, політична мобілізація.

Однак, у середині ХХ ст. розпочався процес руйнування кордонів сучасності, який супроводжувався розбалансуванням соціальної і політичної систем традиційних національних держав, формуванням транснаціональних корпорацій як світових економічних акторів і суб'єктів політичного життя, кризою ідеї ліберальної демократії, новим смисловим наповненням базових політичних цінностей, частковою відмовою від нормативних дефініцій гендеру, раси та віросповідання. У сукупності все це визначило формування принципово нової цивілізаційної ситуації, яка потребувала осмислення на теоретичному та концептуальному рівнях політичної науки. Варіантами опису цього нового стану та нових якостей соціального загалом та політичного зокрема, стали дві теорії: постмодернізм і теорія Другого (незавершеного, рефлексивного) модерну.

У вересні 1980 р. Ю. Габермас, отримуючи премію імені Т. Адорно (присуджується містом Франкфурт), виголосив промову «Модерн – незавершений проект», у якій вперше запропонував принципово новий підхід до оцінки сучасності, який поєднав критику постмодерну з базовими принципами теорії Другого модерну. У доповіді він оцінив постмодернізм як «самокритику сучасності» і поставив питання про те, наскільки сама ця самокритика вільна, чи не має вона «прихованої спраги» нової самореалізації принципу суб'єктивності⁸. Розгорнуту відповідь на це питання науковець надає у своєму дослідженні «Філософський дискурс про модерн» (1985)⁹, у якому проаналізував як постмодерністський, так і альтернативний йому підходи до вивчення сучасності.

Серед особливостей нової форми модерну, що могли бути пояснені за допомогою теорії Другого модерну найважливішою є неоднозначна за своїми наслідками, трансформація ознак політичного, зокрема, збільшення ступеня відкритості національних політичних систем, що супроводжується зростанням невизначеності функціонування політичних інститутів; посиленням абсолютизації традиційних ціннісно-нормативних систем політичної регуляції, що, на перший погляд, полегшує засвоєння ліберальних моделей організації політичного життя, оскільки сприяє його раціоналізації; посиленням значення політичної самоорганізації громадян, формуванням нових форм демократії і громадянського суспільства; ускладненням і диференціацією просторово-часових характеристик політичного, зокрема, «глокалізація» простору і «компресія» часу. Остання тенденція має кілька вимірів. Найбільш небезпечною для сучасних форм модерну є денационалізація. Сприймаючи глобалізацію як реальну загрозу своєму статусу, національні політичні еліти незахідних суспільств насторожено сприймають проекти модерну, вбачаючи в них чергову спробу вестернізації і підпорядкування країни інтересам транснаціональних корпорацій. Тому локалізація соціального простору частково може розглядатися як реактивна відповідь на виклики глобалізації, як спроба реанімувати традиційний досвід як основу для подальшого розвитку незахідних національних держав.

⁶ Хабермас, Ю. (2003). Философский дискурс о модерне, Москва, Весь Мир, С. 8.

⁷ Там само, С. 8.

⁸ Habermas, J. Die Moderne — ein unvollendetes Projekt. In: *Kleine politische Schriften I—IV*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1981, p. 444–464.

⁹ Хабермас, Ю. (2003). Философский дискурс о модерне, Москва, Весь Мир.

Отже, поняття рефлексивної (Другої) модерності було введено до наукового обігу як протиположна поняттю постмодерну з метою здійснення більш «оптимального й адекватного»¹⁰, вивчення суспільства та його політичного тут і зараз. Заперечуючи ідею постмодерну про те, що модерн вже досяг свого кінця¹¹, представники теорії Другого модерну підкреслюють безперервність його розвитку та стверджують, що модерність продовжує розвиватися іншими, ніж перший модерн, шляхами. Якщо постмодерністи говорять про «зміну парадигм», що призвела до радикальної трансформації модерну, то прихильники теорії Другого модерну, що залишилися на позиціях раціоналізму, постулюють спадковість і незавершеність проекту модерну проекту, «розпад організованого модерну» і перехід до «рефлексивної сучасності»¹².

Виникнення теорії Другого модерну та її інтеграція в сферу пояснення політичного відповідає суті процесу розвитку політичної науки як «динамічної системи, що припускає безперервну зміну і зростання знання, відображаючи еволюції наукового знання»¹³, характеризує рух процесу пізнання політичного у напрямку вирішення складних і глибоких за змістом проблем, результатом пошуку інструментів пояснення тих нових форм та результатів політичної взаємодії, що породжуються сьогоднішнім.

Другий етап динаміки теорії Другого модерну – етап ствердження в науковому політологічному дискурсі характеризується позиціонуванням її основних положень. Поширення теорії Другого модерну серед дослідників політичного відбулося завдяки фундаментальним дослідженням Ю. Габермаса, Е. Гідденса та У. Бека. Ю. Габермас позиціонує свою дослідницьку стратегію в рамках теорії Другого модерну як «позбавлення відкритої до майбутнього сучасності від диктату всезнаючого розуму»¹⁴. Обираючи категорію «модерн» як вихідну у поясненні сучасності, дослідник вважає ідею комунікативного розуму; модель суб'єктивності, засновану на ідеї життєвого світу, і уявлення про політичну еволюцію як процес, пов'язаний з розвитком нормативних структур нереалізованими потенціями проекту модерну та перспективами раціональної організації політичної практики¹⁵.

Британський дослідник Е. Гідденс, формулюючи основні положення теорії «радикального модерну», так само розуміє сучасність як продовження модерну. У роботі «Наслідки сучасності» (1990) він визначає модерн як соціальну систему, що виникла разом з національною державою і систематичним капіталістичним виробництвом і сьогодні не тільки не змінилася іншою системою відносин, а навпаки, переживає стадію «радикалізації»¹⁶. Радикалізація модерну зумовлена як зростаючою рефлексією і саморефлексією усіх сфер суспільства, зокрема і політичної сфери, так і глобалізацією, що усуває кордони національних держав і безпосередньо пов'язаної зі становленням світової мережі виробничих, інформаційних та міждержавних структур. Постійне підвищення значення рефлексії і саморефлексії Е. Гідденс розглядає як сутнісну характеристику модерну та сучасності. Полемізуючи з твердженням постмодерністів про виникнення нової політичної реальності в сучасному світі, яка відображає краї ідеї прогресу, дослідник наголошує, що результатом радикалізації модерну є посилення модерного раціоналізму. Тому аналіз нової політичної реальності варто здійснювати за допомогою поняття «глобалізація», трактуючи її не як занепад, а як піднесення модерну, поширення модерних цінностей і інститутів у незахідних країнах.

Модерн, про який піде мова нижче, англійський соціолог Е. Гідденс, на наш погляд, вдало визначив як радикальний модерн. Це визначення, з одного боку, дистанціює даний модерн від всіх попередніх модернів, а з іншого – висловлює сам процес структурно-функціональної ради-

¹⁰ Леманн, Г. (2010). Искусство рефлексивной модерности, *Логос*, № 4, С. 92.

¹¹ Jameson, F. (1984). Postmodernism, Or, The Cultural Logic of Late Capitalism, *New Left Review*, № 146, P. 60.

¹² Козловски, П. (1997). Культура постмодерна: Общественно-культурные последствия технического развития, Москва, Республика, С. 129.

¹³ Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики (2000) / Составление Д.Г. Лахути, В.Н. Садовского и В.К. Финна; перевод с английского Д. Г. Лахути; вступительная статья и общая редакция В.Н. Садовского; послесловие В.К. Финна, Москва Эдиториал УРСС, 2000, С. 58.

¹⁴ Хабермас, Ю. (2003). Философский дискурс о модерне, Москва, Весь Мир, С. 62.

¹⁵ Хабермас, Ю. (2003). Философский дискурс о модерне, Москва, Весь Мир, С. 46.

¹⁶ Giddens, A. (1990). The Consequences of Modernity, Stanford, Stanford University Press, P. 82.

калізації сучасного суспільства у вигляді зростаючого впливу фрагментації, дисперсій, розривів реальності, що вимагало все більш активну реакцію і індивідуальних, і колективних акторів. Для відображення та осмислення нових політичних реалій, їх результатів потрібна рефлексивна мета парадигма, початком якої є теорія радикального модерну.

Основи теорії радикального модерну Е. Гідденс пов'язує з необхідністю виокремлення основних рис радикального модерну, до яких він відносить (1) те, що інституціональний розвиток створює в суспільній свідомості почуття фрагментації і дисперсії (розсіювання) соціальної (політичної) реальності; (2) дисперсія діалектично пов'язана з основними тенденціями розвитку шляхом глобальної інтеграції; (3) активності набуває процес рефлексивності особистості щодо її самоідентифікації; (4) у масовій соціальній (політичній) свідомості глобальні проблеми починають домінувати над усіма іншими видами соціально-політичних проблем; (5) скоординовані політичні дії можливі і необхідні як на глобальному, так і на локальному рівнях; (6) розвиток, що передбачає вихід за межі інститутів радикального модерну, може привести до постмодерну¹⁷.

Ідея глобалізації як розширення модерну знаходить своє відображення й в концепції «рефлексивного» або Другого модерну У. Бека¹⁸. У. Бек стверджує, що успішна модернізація світу веде до того, що модерні форми життя, виробництва та політики поширюються у всіх національних державах світу. Але поширюючись, модерн всюди «зустрічається» сам з собою, адже між собою зустрічаються та взаємодіють африканський, азійський, латиноамериканський та північноамериканський проекти модерну. Це знаменує кінець «Першого модерну», індустріально-суспільного, національно-державного проекту, для якого характерні: ототожнення суспільства з національною державою, тобто «контейнерна модель національно-державно організованого суспільства»; ідеал суспільства повної зайнятості, який інтегровано в програми політичних партій більшості національних держав; вкорінення масових партій; стійкість культурних універсалій, тобто «базових припущень» – «зрозумілих кордонів між природою і суспільством, між нами і іншими; життям і смертю; знанням і незнанням»¹⁹ Всі ці «базові інститути» і «базові припущення» набули динаміки у повоєнний період, коли сумнівів зазнали «природні» основи суспільства та політичного, відбулися метазміни простору політики, рамок системи і основ політичного, визнання множинності в сфері політичного життя, соціальних структурах, науці і техніці. Однак, У. Бек наголошує, що завершення Першого модерну не означає, що його інститути, культурні, соціальні та політичні форми неодмінно руйнуються або замінюються однозначно новими формами. Вони набувають безлічі різноманітних конфігурацій, які дозволяють говорити не про переростання модерну в постмодерн, а про зміну суспільних і політичних парадигм всередині модерну.

У. Бек констатує єдність сучасності при змінах суті інститутів Першого і Другого модерну. Так, відбувається не відмова від модерного розуміння соціальності та політичного, а ствердження плюралізації у їх визначенні. Нормативності набуває не тільки колективна індивідуальність, що підпорядковує індивідуальність загальним інтересам, але й нові індивідуалізовані констеляції, засновані на визнанні інакшості Іншого²⁰. Зокрема, у сфері політики, місце ліво-правої партійної поляризації займає варіативність партійних проектів та громадських рухів, що претендують насамперед на політичну суб'єктність.

У. Бек доводить, що відбуваються і метазміни суті функціональної держави, які не ведуть до повної відмови від неї, але переносять цей інститут у інший політичний вимір. Це пов'язано з тим, що втрачається монополія національних держав на політичну організацію простору. Під впливом глобалізації, як зазначає У. Бек, «національна держава втрачає ... суверенітет і субстанцію, причому у всіх сферах – фінансових ресурсів, політичної та економічної свободи дій, ін-

¹⁷ Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*, Stanford, Stanford University Press, P. 102–106.

¹⁸ Бек, У. (2000). *Общество риска На пути к другому модерну*, Москва, Прогресс-Традиция.

Бек, У. (2001). *Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию*, Москва, Прогресс-Традиция.

¹⁹ Интервью с профессором Ульрихом Бекем (2003), *Журнал социологии и социальной антропологии*, Т. VI, № 1, с. 18.

²⁰ Beck, U. (1994). *The reinvention of politics: towards a theory of reflexive modernization*. In: Beck, U., Giddens, A., Lash, S. *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Cambridge, Polity Press, 1994, p. 45–46.

формаційної та культурної політики, повсякденному ідентифікації громадян»²¹. Цей тип держави, характерний для Першого модерну, більш не може розглядатися як універсальний, оскільки для ситуації Другого модерну характерна плюралізація і диференціація державних відносин, коли «етнічна держава, транснаціональна держава; космополітична держава починають виступати як нормативні державні утворення»²². Зважаючи на те, що для таких держав характерні різні типи конституцій, позиції в оцінці та значенні кордонів, суверенітету, прав людини та пов'язаних з ними міжнародних норм і інтерпретацій, вони знову опиняються в ситуації конкуренції та необхідності по-новому визначати, що таке «нація» і «демократія».

Важливим елементом теорії Другого модерну У. Бека є концепція «суспільства ризику», причини формування якого він пов'язує з процесами глобалізації і як наслідку, глобальної зміни виробничих відносин, що почалася в другій половині ХХ ст. Проте, продукування ризиків здійснюється не тільки підприємствами, але і усіма сферами життєдіяльності суспільства: економічною, політичною, соціальною, що стає особливістю суспільної модернізації²³. У. Бек зазначає про неможливість дистанціювання від ризиків в сучасному світі і ставить проблему мінімізації ризиків і навіть управління ними.

Отже, в рамках другого етапу динаміки теорії Другого модерну, відбулося твердження її основних положень в науковому політологічному дискурсі, зокрема: (1) розвиток суспільства та політичного позбавляються лінійної логіки; (2) політичні наслідки процесів глобалізації не вкладаються в просту схему пояснення політичного – схему засобів та цілей політики; (3) друга модерність є сучасністю (тут і зараз), для якої характерна численні побічні наслідки функціонування суспільства – рефлексивний рух, який до схеми аналізу політичного як аналізу причин і наслідків додає поняття «зворотної дії» як результату рефлексивності політичного; (4) політичне в епоху першого модерну визнається більш простим, насамперед через обмеженість кількості суб'єктів міждержавних відносин національними державами.

Третій етап розвитку теорії Другого модерну позначений формуванням кола вчених, які підтримали та розгорнули ідеї теорії Другого модерну, адаптували їх до потреб, насамперед політичної науки. Наголосимо, що чи не вперше, розвиток політичної теорії відбувався з урахуванням соціальної відповідальності наукового теоретизування щодо проблем розвитку суспільства та його політичної сфери. Послідовники і однодумці У. Бека Б. Адам та Ю. ван Лун наголошують, що теорії, що пояснюють політичне виконують функції політичної інженерії (конструювання політичного порядку і контролю); інтерпретації (пояснення шляхів досягнення взаєморозуміння в політиці); політичної мобілізації (є основою для критики і рівноправного діалогу між політичними акторами)²⁴.

Для окреслення перспектив політичної науки в Україні, вважаємо проаналізувати розвиток теорії Другого модерну у розрізі дисертаційних досліджень, захищених зі спеціальностей політичної науки. Найбільш повно українські науковці використовують та розвивають ідеї теорії Другого модерну, пов'язані з «суспільством ризику» та ризиками у сфері політичного. Теоретико-методологічні аспекти політичного ризику найбільш ґрунтовно розглянуті та розвинуті у дослідженнях В. Кривошеїна²⁵. Саме він уперше запропонував поділяти ризики, що виробляються в політичній сфері, на чисті (іманентні), коли і джерела, і можливі наслідки ризиків знаходяться у політичній сфері (розгортаються у сфері *polity* та є політичними ризиками для суб'єктів політичної діяльності), та ділові, які обґрунтовані характером чинників, що впливають на неполітичну діяльність. Вони виявляються у двох формах – наведені (фонові), які утворюються внаслідок політичних процесів, що відбуваються у відповідному середовищі (розгортаються у сфері *politics* та є політичними ризиками для суб'єктів неполітичної діяльності), і похідні (профільні), сформовані внаслідок політичних рішень (розгортаються у сфері *policy* та є ризиками політики). В Кривошеїна доводить, що в політично стабільних суспільствах частка

²¹ Бек, У. (2001). Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию, Москва, Прогресс-Традиция, с. 32–33.

²² Там само, с. 38–39.

²³ Бек, У. (2000). Общество риска На пути к другому модерну, Москва, Прогресс-Традиция, с. 14.

²⁴ Adam, B., Loon, J. (2000). Introduction: Repositioning Risk; the Challenge for social Theory. In: *The Risk Society and Beyond*, London, Sage Publications, p. 29.

²⁵ Кривошеїн, В.В. (2009). Політична ризикологія: епістемологічний статус, предметна сфера, аналітичні інструменти, Дніпропетровськ, Інновація, 2009.

несприятливих політичних чинників незначна і становить здебільшого фонові характеристики здійснення неполітичної діяльності, а в суспільствах з перехідною економікою політичні чинники набувають вирішального значення для успішної неполітичної діяльності, що пояснюється нерозвиненістю ринкових механізмів, з огляду на що часто доводиться регулювати економічні процеси «в ручному режимі», тобто за допомогою неекономічних інструментів. Поглиблюючи ідею У. Бека про суспільства ризику, український науковець визначає, що у процесі аналізу політичних ризиків, які враховують інтереси окремих людей, груп і впливають на них, доцільно застосовувати інтегративний підхід, який поєднує кількісний, якісний та аксіологічний (ціннісний) аспекти, що створює передумови для подолання технократизму, економічного детермінізму під час визначення критеріїв оцінки ризиків, орієнтує на необхідність врахування соціальної (а не лише економічної) ефективності пропонованих рішень²⁶

Оцінюючи процес інтеграції теорії Другого модерну до української політичної науки, зауважимо, що він відбувається у смислових рамках, закладених Г. Леманном, який пропонує «мислити рефлексивну модерність не як епоху побічних наслідків, а як насамперед інституціоналізований зворотний вплив цих побічних наслідків на суспільство»²⁷. Такої позиції дотримується український науковець Ю. Шейко. Досліджуючи парадигму політичного в рефлексивному модерні на прикладі сучасних німецьких теорій, Ю. Шейко доходить висновку, що трансформація суспільства в процесі рефлексивної модернізації виливається в зміни політики, які концептуалізуються через взірць політичного: «Він відображає зникнення списку публічних питань, щодо яких політика володіє виключною компетенцією, натомість кордони між політичним і неполітичним є плинними, вони постійно проводяться наново»²⁸. Це призводить до того, що будь-яке неполітичне питання може набувати політичного значення.

Останній, четвертий етап розвитку теорії Другого модерну ми оцінюємо як етап емпіричного застосування та еволюції його основних положень, який розгортається довкола емпіричних вимірів політичних ризиків, процесів глобалізації, розширення кола політичних акторів на внутрішньополітичному та міжнародному рівнях політики, зміни суті національної держави, процесів євроінтеграції та створення інших міждержавних об'єднань.

Висновки

Розвиток теорії Другого модерну в сучасній політичній науці відображає трансформацію суті політичного в нових суспільних умовах. Усі проаналізовані дослідницькі інтерпретації Другого модерну констатують, що основним напрямом зміни політичного є процес деінституалізації політичних інститутів, який відбувається у достатньо варіативних формах: за рахунок нових ідентифікаційних практик, що руйнують старий інститут (переважно інститути політичного представництва); шляхом формування «нормальних девіацій», тобто через зміну уявлень щодо норм (зміна співвідношення приватного та публічного в політичному просторі); зміна функцій інституту, що сприймається як руйнування інституту (переважно шляхом зміни ієрархії функцій політичних інститутів); ослаблення правової форми інституалізації (активна інтеграція неформальних інститутів у поле політичного); зміна основ легітимації, коли замість правової легітимації більш значущою стає соціальна легітимація (тобто не закон, а суспільна згода щодо того, як слід вчиняти у певних ситуаціях, дуже часто визначає зміст політичної дії).

Список джерел

1. Бек, У. (2000). Общество риска На пути к другому модерну, Москва, Прогресс-Традиция.
2. Бек, У. (2001). Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию, Москва, Прогресс-Традиция.
3. Интервью с профессором Ульрихом Беком (2003), *Журнал социологии и социальной антропологии*, Т. VI, № 1, с. 5–23.
4. Козловски, П. (1997). Культура постмодерна: Общественно-культурные последствия технического развития, Москва, Республика.

²⁶ Кривошеїн, В. В. (2009). Політична ризикологія: епістемологічний статус, предметна сфера, аналітичні інструменти, Дніпропетровськ, Інновація, 2009, с. 21.

²⁷ Леманн, Г. (2010). Искусство рефлексивной модерности, *Логос*, № 4, с. 93.

²⁸ Шейко, Ю. (2015). Парадигма політичного в рефлексивному модерні на прикладі сучасних німецьких теорій, Київ, Національний університет «Кієво-Могилянська Академія», режим доступу: http://www.ipsend.gov.ua/uploads/dissertations/Sheiko/Sheiko_Dyser_Final.pdf (дата перегляду 17.03.2017)

5. Козловский, П. Современность постмодерна (1995), *Вопросы философии*, № 10.
6. Кривошеїн, В. В. (2009). Політична ризикологія: епістемологічний статус, предметна сфера, аналітичні інструменти, Дніпропетровськ, Інновація, 2009.
7. Леманн, Г (2010). Искусство рефлексивной модерности, *Логос*, № 4. с. 87–108.
8. Политическая наука: новые направления (1999), Под. ред. Р. Гудина, Х.-Д. Клингеманна, Москва, Вече, 1999.
9. Социальное: истоки, структурные профили, современные вызовы (2009), Москва, РОС-СПЭН.
10. Хабермас, Ю. (2003). Философский дискурс о модерне, Москва, Весь Мир.
11. Шейко, Ю. (2015). Парадигма політичного в рефлексивному модерні на прикладі сучасних німецьких теорій, Київ, Національний університет «Києво-Могилянська Академія», режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/dissertations/Sheiko/Sheiko_Dyser_Final.pdf (дата перегляду 17.03.2017)
12. Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики (2000) / Составление Д. Г. Лахути, В. Н. Садовского и В. К. Финна; перевод с английского Д. Г. Лахути; вступительная статья и общая редакция В. Н. Садовского; послесловие В. К. Финна, Москва Эдиториал УРСС, 2000.
13. Adam, B., Loon, J. (2000). Introduction: Repositioning Risk; the Challenge for social Theory. In: *The Risk Society and Beyond*, London, Sage Publications.
14. Beck, U. (1994). The reinvention of politics: towards a theory of reflexive modernization. In: Beck, U., Giddens, A., Lash, S. *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Cambridge, Polity Press, 1994, p. 45–46.
15. Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*, Stanford, Stanford University Press.
16. Habermas, J. Die Moderne – ein unvollendetes Projekt. In: *Kleine politische Schriften I–IV*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1981, p. 444–464.
17. Jameson, F. (1984). Postmodernism, Or, The Cultural Logic of Late Capitalism, *New Left Review*. № 146. p. 59–92.

References

1. Bek, U. (2000). Obshchestvo riska Na puti k drugomu modernu, Moskva, Progress-Tradicija.
2. Bek, U. (2001). Chto takoe globalizacija? Oshibki globalizma – otvety na globalizaciju, Moskva, Progress-Tradicija.
3. Interv'ju s professorom Ul'rihom Bekom (2003), *Zhurnal sociologii i social'noj antropologii*, T. VI, № 1, s. 5–23.
4. Kozlovski, P. (1997). Kul'tura postmoderna: Obshchestvenno-kul'turnye posledstviya tehničeskogo razvitiya, Moskva, Respublika.
5. Kozlovskij, P. Sovremennost' postmoderna (1995), *Voprosy filosofii*, № 10.
6. Krivosheïn, V. V. (2009). Politichna rizikologija: epistemologičnij status, predmetna sfera, analitični instrumenti, Dnipropetrovs'k, Innovacija, 2009.
7. Lemann, G (2010). Iskusstvo refleksivnoj modernosti, *Logos*, № 4. s. 87–108.
8. Politicheskaja nauka: novie napravlenija (1999), Pod. red. R. Gudina, H.-D. Klingemanna, Moskva, Veche, 1999.
9. Social'noe: istoki, strukturnye profili, sovremennye vyzovy (2009), Moskva, ROSSPJeN.
10. Habermas, Ju. (2003). Filosofskij diskurs o moderne, Moskva, Ves' Mir.
11. Sheiko, Yu. (2015). Paradyhma politychnoho v refleksyvnomu moderni na prykladi suchasnykh nimetskykh teorii, Kyiv, Natsionalnyi universytet «Kyievo-Mohylianska Akademiia», rezhyom dostupu: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/dissertations/Sheiko/Sheiko_Dyser_Final.pdf (data perehliadu 17.03.2017)
12. Evolyutsionnaya epistemologiya i logika sotsialnykh nauk: Karl Popper i ego kritiki (2000) / Sostavleniye D. G. Lakhuti. V. N. Sadovskogo i V. K. Finna; perevod s angliyskogo D. G. Lakhuti; vstupitel'naya statia i obshchaya redaktsiya V. N. Sadovskogo; poslesloviye V. K. Finna. Moskva Editorial URSS. 2000.
13. Adam, B., Loon, J. (2000). Introduction: Repositioning Risk; the Challenge for social Theory. In: *The Risk Society and Beyond*, London, Sage Publications.

14. Beck, U. (1994). The reinvention of politics: towards a theory of reflexive modernization. In: Beck, U., Giddens, A., Lash, S. *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Cambridge, Polity Press, 1994, p. 45–46.

15. Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*, Stanford, Stanford University Press.

16. Habermas, J. Die Moderne – ein unvollendetes Projekt. In: *Kleine politische Schriften I–IV*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1981, p. 444–464.

17. Jameson, F. (1984). Postmodernism, Or, The Cultural Logic of Late Capitalism, *New Left Review*. № 146. p. 59–92.